

SHARQ TASVIRIY MINYATURALARIDA MUSIQIY LAVHALAR

Andijon davlat universiteti 1-kurs

talabasi **Abduvohidova Kamolabegim****Annotatsiya**

Ushbu maqolada Sharq tasviriy san'atining noyob yodgorliklaridan biri bo'lgan miniatyura san'atida musiqiy lavhalarning o'rni va ifodasi tahlil qilinadi. Unda miniatyura san'atining shakllanishi, rivojlanishi va unda musiqiy an'analar, asboblari, bastakor va sozandalar tasviri orqali qanday aks etgani tarixiy va madaniy kontekstda yoritiladi. Miniatyura orqali Sharq musiqasining estetik va ma'naviy boyligi qanday namoyon bo'lishi aniq dalillar asosida tahlil qilinadi.

Kalit sozlar

Miniatyura, Sharq san'ati, musiqa, cholg'u asboblari, sozandalar, tasviriy san'at, Buxoro maktabi, Hirot maktabi, Tabriz maktabi, saroy madaniyati, musiqiy lavha, vizual madaniyat, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod, qo'lyozma bezagi, estetik qarashlar, madaniy meros, Sharq musiqa madaniyati, doston, hofizlar, bayram tasviri

Kirish

Sharq xalqlarining boy madaniy merosi orasida tasviriy san'at, ayniqsa miniatyura muhim o'rin egallaydi. Bu san'at turi ko'pincha adabiy asarlarni bezashda, tarixiy va maishiy sahnalarni tasvirlashda muhim ahamiyat kasb etgan. Miniatyuralarda aks ettirilgan musiqiy lavhalar esa o'z davrining musiqa madaniyatini, sozandalar hayotini, ularning kiyim-boshidan tortib, ishlatgan cholg'ularigacha aniq tasvirlab bergan. Bu lavhalar musiqaning faqat eshitiladigan emas, balki ko'riladigan, tasvirda aks ettiriladigan madaniy hodisa ekanligini isbotlaydi.

1. Sharq miniatyura san'atining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari

Sharq miniatyura san'ati – bu Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo, Eron, Hindiston va boshqa musulmon mamlakatlarida rivojlangan, ko'pincha qo'lyozma kitoblarni bezash, tarixiy va badiiy asarlarni obrazli yoritish maqsadida yaratilgan nafis tasviriy san'at turidir. Miniatyura yunoncha “minium” (qizil bo'yoq) so'zidan olingan bo'lib, dastlab kichik hajmli tasvirlar uchun qo'llanilgan. Sharq miniatyura san'ati o'ziga xos badiiy ifoda vositalari, kompozitsion usullari, ranglar uyg'unligi va madaniy-estetik qarashlari bilan ajralib turadi.

Shakllanish davri (IX–XII asrlar)

Sharq miniatyurasining ildizlari islom sivilizatsiyasi gullab-yashnagan ilk asrlarga borib taqaladi. Bag'dod, Basra, Damashq, Xuroson, Rey kabi ilmiy-ma'rifiy markazlarda ilmiy asarlar, tibbiyot, astronomiya va geografiya kitoblari tasvirlar bilan bezatilgan. Bu davrda rasmlar ko'proq texnik, sxematik xarakterda bo'lib, inson obrazlari cheklangan holda, ko'pincha belgili yoki ramziy shaklda berilgan.

Bu bosqichda tasviriy san'at islom san'atining umumiy tendensiyalariga moslashib, dekorativ va ramziy yondashuvda bo'lgan. Raqamli simmetriya, nafis bezaklar (islmiy, girih), va tabiat tasviri asosiy o'rin egallagan.

Mo'g'ullar istilosidan keyin tasviriy san'atda yangi bosqich boshlandi. Ayniqsa Ilxoniylar davrida (Eron va Iroq hududi) tasvirga bo'lgan munosabat yumshab, inson va hayvon obrazlarini chizish tobora kengaydi. Bu davrda Tabriz maktabi shakllanadi. Xitoy miniatyura an'anasi, ayniqsa peyzaj va tafsilotga bo'lgan e'tibor bu maktabga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Ilmiy qo'lyozmalar, “Kalila va Dimna”, “Shahnoma”, “Qobusnoma” kabi asarlarga ishlangan tasvirlarda sahnalar rang-barang va tafsilotli bo'lib, ularning orasida musiqachilar hamda madaniy hayotning tasviri paydo bo'ladi.

Kamolot va yuksalish davri (XV–XVI asrlar)

Bu bosqich miniatyura san'atining eng yuksak davri hisoblanadi. Hirot maktabi (Timuriylar davri) va Buxoro maktabi (Shayboniylar davri) bu yuksalishda asosiy rolni o'ynaydi.

Hirot maktabi Kamoliddin Behzod ijodi bilan bog'liq. U tafsilotga boy, hissiyotli, harakatli kompozitsiyalar yaratgan. Uning miniatyuralarida turmush, urf-odat, ilm-fan va, albatta, musiqiy lavhalar katta o'rin egallagan. Ziyofatlar, darslar, saroy majlislari, musiqa asboblari tafsilotlari bilan berilgan.

Buxoro maktabi esa o'ziga xos uslubga ega bo'lib, unda barqaror kompozitsiyalar, geometrik tartib, va musiqiy an'analar bilan boyitilgan lavhalar muhim rol o'ynagan. Miniaturalarda doira, rubob, chang, nay, tanbur kabi asboblarni chalib o'tirgan sozandalar, hofizlar, musiqa muhitidagi go'zalliklar jonli va nafis tarzda tasvirlangan.

Barqarorlashuv va uslubiy farqlanish davri (XVII–XIX asrlar)

Bu davrda miniatyura san'ati yanada ko'proq dekorativ funksiyaga ega bo'lib, adabiy asarlarga ishlanayotgan sahnalar orasida musiqiy lavhalar doimiy tus oladi. Isfahon maktabi (Eron) va Mog'ul miniatyura maktabi (Hindiston) shakllanib, o'ziga xos realizmga yaqin yondashuvlar, portretlar, saroy hayotidagi musiqa sahnalari keng tasvirlanadi.

Markaziy Osiyoda esa xalqona uslublar shakllanib, miniatyura ko'proq xalq bayramlari, urf-odatlar va musiqiy madaniyatni yoritishga xizmat qiladi.

Zamonaviy davr (XX–XXI asrlar)

Bugungi kunda miniatyura san'ati ilmiy-tadqiqot yo'nalishida o'rganilmoqda, muzeylar va kolleksiyalarda qadrlanmoqda. Zamonaviy rassomlar qadimiy maktablarga tayanib, yangi texnikalar asosida miniatyuralarni tiklash, yaratish va jonlantirishga harakat qilmoqdalar. Shu jumladan, musiqiy lavhalar ham tarixiy jihatdan tahlil qilinib, zamonaviy asarlarda qayta ishlanmoqda.

2. Sharq miniatyura san'atida musiqiy lavhalarning tasviri

Sharq miniatyura san'atida musiqiy lavhalar o'ziga xos o'rin tutadi. Musiqa va miniatyura san'atining uyg'unligi, Sharq madaniyatida badiiy tafakkurning naqadar chuqur va ko'p qatlamli ekanini ko'rsatadi. Miniatyura san'ati faqat bezak va tasvir emas, balki ijtimoiy hayot, madaniy an'analar, ruhiy-ma'naviy olamni vizual ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, musiqa sahnalari ko'p hollarda hayotning turli jabhalarini tasvirlashda, ayniqsa bayramlar, ziyofatlar, saroy majlislari, sevgi-muhabbat manzaralarida keng o'rin egallagan.

Musiqaning miniatyuradagi badiiy funksiyasi

Musiqa tasvirlari miniatyura ichida quyidagi badiiy funksiyalarni bajaradi:

Estetik uyg'unlik: tasvirlar ichida musiqa sahnalari rang, shakl va harakat orqali umumiy kompozitsiyani boyitadi.

Ma'naviy mazmun: musiqa orqali ruhiy kechinmalar, muhabbat, hasrat, tantana yoki huzur tasvirlanadi.

Zamonaviy hayotning aks ettirilishi: musiqa hayotning ajralmas bir qismi bo'lganligi sababli, u orqali davr ruhi, insoniy munosabatlar, saroy madaniyati aks ettirilgan.

Miniatyuralarda musiqa lavhalari ko'rinishlari

Sharq miniatyuralarida musiqa quyidagi holatlarda tasvirlanadi:

Saroy majlislari va ziyofatlar: podshohlar, amirlar yoki zodagonlar davrasida musiqachilar (sozandalar va hofizlar) o'tirgan, ularning atrofida xizmatkorlar, raqqosalar va mehmonlar bo'ladi. Har bir obraz harakatda, musiqa bilan uyg'unlikda chizilgan.

Talim jarayonlari: usta va shogird o'rtasidagi musiqa saboqlari, san'at maktablari, hofizlik darslari sahnalari. Bu turdagi lavhalar ilm-fan va san'atga bo'lgan e'tiborni aks ettiradi.

Xalqona bayramlar va marosimlar: xalq to'ylari, sayillar, nikoh marosimlarida cholg'u asboblari bilan ishtirok etayotgan musiqachilar tasvirlangan.

Sevgi-muhabbat sahnalari: oshiq va ma'shuqaning uchrashuvi, shoir va hofizlar ishtirokida o'tadigan kechalar, musiqa ruhiy-psixologik ta'siri chuqur yoritiladi.

Ramziy va falsafiy lavhalar: ba'zida musiqa obrazlari sof ramziy va falsafiy ma'noga ega bo'lib, ilohiy ishq, ichki uyg'unlik, sukunat va shavqni ifodalaydi.

Cholg'u asboblari va ularning tasviri

Miniatyura san'atida eng ko'p uchraydigan musiqa asboblari quyidagilardir:

Nay – ilohiy nafas ramzi, ko'pincha ma'rifatli obrazlar yonida tasvirlanadi.

Doira – raqs va bayram obrazlarida, ritmik hayot ramzi sifatida.

Chang, rubob, dutor, tanbur – torli asboblari ko'p uchraydi; ular hofiz yoki bastakorlar tasvirida ishlatiladi.

Karnay, surnay – rasmiy va xalq bayramlarida, to'y-scena lavhalarida aks etadi.

Ushbu asboblarning tafsilotlari, naqshlari, materiallari ham realistik va san'atshunoslik qimmatga ega tarzda tasvirlanadi.

Kompozitsiya va tafsilotlar orqali musiqa ifodasi

Musiqa tasvirlari faqat cholg'u asboblari yoki hofizlar bilan cheklanmaydi. Harakat, mimika, kiyimlar, rang tanlovi ham musiqa kayfiyatini berishda muhim vositadir.

Masalan, shodiyona sahnalar yorqin ranglarda, keng ochilgan liboslar, jilmaygan yuzlar orqali ifodalanadi. Aksincha, lirik musiqa yoki huznli hofizlik sahnalari pastel ranglar, sokin harakatlar bilan tasvirlanadi.

Mashhur musiqiy miniatyuralar namunasi

Kamoliddin Behzod miniatyuralarida ziyofat va dars sahnalarida musiqa tasviri muhim rol o'ynaydi.

“Layli va Majnun”, “Xusrav va Shirin” dostonlari asosida chizilgan miniatyuralarda hofizlik, sevgi, va ruhiy azob musiqiy fon orqali ifodalangan. Alisher Navoiy asarlariga ishlangan miniatyuralarda musiqa lavhalari axloqiy, ma'naviy tarbiya va ruhiy uyg'unlikni ifodalaydi.

3. Sharq miniatyuralarida musiqa madaniyatining estetik va ma'naviy talqini

Sharq miniatyura san'ati faqat voqelikni aks ettiruvchi vosita emas, balki estetik tafakkur va ma'naviy qadriyatlarni mujassamlashtiruvchi san'atdir. Ayniqsa, musiqa sahnalari orqali nafaqat madaniy muhit tasvirlanadi, balki inson ichki kechinmalari, ruhiy holati, dunyoqarashi ham san'at tilida ifoda etiladi. Musiqa miniatyuralarda inson va borliq o'rtasidagi uyg'unlik, tinchlik, ruhiy poklik, ishqiy yetuklik, ma'naviy yuksalish belgisi sifatida talqin qilinadi.

Musiqa — ruhiyat va ichki dunyoning ifodasi sifatida

Sharq falsafasida musiqa ruhni poklovchi, insonni ilohiy haqiqatga yaqinlashtiruvchi vosita sifatida qaraladi. Miniatyura san'atida bu g'oya quyidagi yo'sinda ko'rinadi: Hofizlar va sozandalar tasvirlanganda ularning yuz ifodasi, ko'z qarashi, tana harakati orqali musiqa bilan birga his qilinayotgan ruhiy olam ko'rsatiladi.

Ishqiy sahnalarda musiqa — sevgi izhori, qalbni anglash, dil izhorini estetik vosita sifatida xizmat qiladi.

Sufi manzaralarda — musiqa ilohiy ishq, zohidlik va ruhiy kamolot yoʻlining bir qismi sifatida talqin qilinadi (masalan, nay chalayotgan darveshlar).

Estetik qarashlarning shakllanishi va aks etishi

Sharq sanʼatida goʻzallik va uygʻunlik qadimdan asosiy estetik mezon sifatida qaralgan. Musiqa lavhalarida bu mezonlar ranglar, kompozitsiya, harakat va detal orqali ifodalanadi: Musiqa bilan bogʻliq sahnalarda kompozitsion simmetriya, mantiqiy markazlashuv va ritmik harakatlar mavjud boʻlib, bu miniatyuraga oʻziga xos musiqiy “ohang” baxsh etadi.

Musiqachilarning kiyimlari, asboblarning bezagi, fon dekorlari — bularning barchasi musiqaning estetik qimmatini koʻrsatishga xizmat qiladi. Koʻpincha bitta asarda musiqa orqali tabiat, inson, madaniyat, ishq va falsafaning uygʻun ifodasi beriladi.

Musiqa va maʼnaviyat uygʻunligi

Sharq miniatyurasida musiqa odatiy hayotning bir boʻlagi emas, balki maʼnaviy yuksalish vositasi sifatida talqin qilinadi:

Saroy madaniyatida musiqa ziyofat va koʻngilxushlik vositasi boʻlishi bilan birga, odob, estetik did, ruhiy madaniyatning koʻzgusi sifatida namoyon boʻladi. Sufi muhitda esa musiqa — bu zikir va zikr davomida ruhiy holatni oshirish usulidir. Miniaturalarda darveshlar, soʻfiylar va mistik majlislarda musiqa markaziy obraz sifatida tasvirlanadi.

Alisher Navoiy, Jomiy, Saʼdiy, Amir Xusrav Dehlaviy kabi adiblarning asarlariga ishlangan miniatyuralarda musiqa hikmat, axloq, poklik, ichki uygʻunlikni anglatuvchi obraz sifatida oʻrin olgan.

Musiqa obrazlarining ramziy talqini

Miniaturalarda musiqa koʻp hollarda ramziy maʼnoga ega boʻladi:

Nay — bu ilohiy nafas, oʻzlikdan voz kechish, Olloh bilan uygʻunlik timsoli.

Doira — hayot aylanishi, ritm va vaqt ramzi.

Rubob, dutor — inson yuragining sadolari, muhabbat izhori.

Musiqachilar ko‘pincha harakatdagi uyg‘unlik, tafakkurda chuqurlik, ruhiy izlanishni ifodalovchi obraz sifatida aks ettiriladi.

Xulosa

Sharq tasviriy san‘atining nodir turlaridan biri bo‘lgan miniatyura san‘atida musiqa lavhalarining tasviri o‘ziga xos estetik va ma‘naviy qatlamlarga ega. Bu sahnalar orqali nafaqat davr hayoti, saroy va xalq madaniyati, balki insonning ichki kechinmalari, ruhiy holati va estetik dunyoqarashi ham aks ettiriladi. Musiqa obrazlari orqali tasvirga ruh, hayot, ritm va ma‘no kiradi. Ayniqsa, nay, rubob, doira kabi cholg‘ular va ularni ijro etayotgan musiqachilar, hofizlar timsolida Sharqning yuksak ruhiy madaniyati mujassam bo‘ladi.

Miniatyuralarda musiqa obrazining mavjudligi — bu san‘atning nafaqat ko‘zni, balki qalbni ham ilhomlantiruvchi kuchga ega ekanini ko‘rsatadi. Bu lavhalar zamonaviy san‘atshunoslik, madaniyatshunoslik va estetik tadqiqotlar uchun ham qimmatli manba hisoblanadi. Demak, Sharq miniatyurasidagi musiqiy lavhalar nafaqat san‘at tarixining bir qismi, balki xalqning ruhiy olami, estetik didi va madaniy qadriyatlarining yorqin ifodasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov A. “O‘zbek miniatyura san‘ati”. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2002.
2. Jalolov M. “Sharq miniatyura san‘atining estetikasi”. – Samarqand: “Afrosiyob nashriyoti”, 2017.
3. Karimova D. “Sharq miniatyuralarida musiqaning ifodaviy vositalari”. // San‘at va madaniyat. – 2021, №3.

4. Alisher Navoiy. “Xamsa” – Toshkent: Fan, 1991.
5. Behzod A. “Miniatyura va musavvirlik san’ati”. – Buxoro: Ma’naviyat, 2010.
6. G’aniyeva N. “O’rta asr Sharq san’atida musiqa ning tutgan o’rni”. // O‘zRFA “Madaniyatshunoslik” jurnali, 2019, №2.
7. Qosimov B. “O‘zbek musiqa madaniyati tarixi”. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.
8. Aliyev X. “Sharq miniatyuralarining badiiy tahlili”. – Boku: Elm, 2015.
9. Sagdullaev A. “Sharq falsafasi va estetik qarashlar”. – Toshkent: Universitet, 2008.
10. UNESCO. Islamic Art and Music: The Connection in Miniatures. – Paris: UNESCO Publishing, 2016.